

KÖZLEMÉNYEK

Egy unitárius ének tanulságai. (Szőlősi István históriás éneke 1635-ből.) Szőlősi István éneke 1635-ben jelent meg Kolozsváron. Az ének többé-kevésbé hűen követi Jacobinus János 1595-ben Kolozsváron kiadott *Brevis enarratio* című, tehát latin nyelvű, a havasalföldi hadjáratról beszámoló Nyugat-Európában is meglehetősen elterjedt művét. Azt is tudjuk, hogy a két fordítás nem függ közvetlenül egymástól, Szőlősi ugyanis szabadabban bánik anyagával, egyetlen jelentősebb részletet hagy csak ki, viszont több helyen is hozzátold. A szöveget kiadó RMKT sem a szerzőről, sem Hári Mihályról, akinek Szőlősi művét ajánlotta, nem tud közelebbit. Mindössze ennyi derül ki a *Rövid historia* megszületésének körülményeiről.¹

Újabbán előkerült adatok alapján azonban kísérletet tehetünk nemcsak a szerző, hanem patrónusa azonosítására. Az Országos Levéltár Acta Ecclesiastica anyagában fennmaradt egy levél Szőlősi István kolozsmonostori adószedőtől, aki a kolozsvári bírának feleségével és annak rokonaival való viszályáról számol be, ebben jelölve meg tisztségéről való lemondásának fő okát.² A levélíró arra is utal, hogy lemondásában közrejátszik előrehaladott kora is, több kollégájának haláláról szólva ugyanis megjegyzi, hogy neki sincs sok hátra, és éppen ezért az általa őrzött konventi pecsétet visszaszolgáltatja.³ A *Rövid historia* ars dedicatoriájában burkoltan szintén utal életkorára, amikor az 1595-ös eseményekről szólva megjegyzi, hogy azokat már felnőtt fejjel érte meg. Ebből következtet arra az RMKT, hogy a kiadás évében, 1635-ben már előrehaladott korú ember lehetett. Van tehát egy nevünk, amely megegyezik az énekszerzőjével, ráadásul egyezik a hely, Kolozsvár, a levél megírásának időpontja, 1622. november 25. pedig viszonylag közel esik a kiadás 1635-ös időpontjához. Foglalkozása miatt biztosra vehetjük, hogy litterátus ember, személye tehát versszerzőként is szóba jöhet. A levélből kiderül, hogy Szőlősi protestáns: kolozsvári ekléziáról beszél, illetve egy margináliában arról, hogy lemondásának ügyében levelet írt a püspöknek is.⁴ Felekezeti hovatartozása szerint lehet kálvinista, de valószínűbb, hogy unitárius. Ennyi derül ki tehát a levélből, amely alapján feltételezhetjük ugyan a levélíró és az énekszerző személyének azonosságát, egyértelműen bizonyítani azonban csak további adatok segítségével tudnánk.

Az 1620-as években az unitárius felekezet még igen erős Kolozsváron, amelyet az itt működő kollégium is bizonyít. A kollégium Közép-Kelet Európa legjelentősebb ilyen jellegű intézménye, amellyel kapcsolatban, a szerencsének is köszönhetően, az általunk tárgyalt időszakból egy ada-

¹ *Régi Magyar Költők Tára XVII. század. I.* Sajtó alá rendezte: BISZTRAY Gyula, KLANICZAY Tibor, NAGY Lajos és STOLL Béla. Bp. 1959. 519–520 (a továbbiakban RMKT XVII/1).

² Magyar Országos Levéltár (MOL) E 150 Magyar Kincstári Levéltárak. Magyar Kamara Archivuma (MKA). Acta Ecclesiastica. (E 150 Act. Eccl.) Irregistrata 30. t. No. 233. fol. 425.

³ „... az convent pecheitiet az sacristiaval egiwt ma kegielmeteknek kezében ayanlom megh eó felsege provedeal felölle.” 425r.

⁴ „Ezen dologhrol az mit irtam pwspeók urameknak azt sem titkoltam hanem pariaiat kwltem kegyelmeteknek.” Uo.

tokban rendkívül gazdag forráscsoport, a kollégium fasciculusi is ránk maradtak. Ez tulajdonképpen egy olyan napló, amelybe a mindenkori iskolafőnök az iskolát illető számadásszerű feljegyzéseit vezette be, így természetesen azt is, amikor a kollégium pénzbeli vagy természetbeli adományt kapott. Az adományozók közt több Szőlősi nevű személyt is találunk, köztük egy Szőlősi Istvánt 1626-ból.⁵ Gondolatmenetünket felekezeti hovatarozásáról alátámasztani látszanak azok az adatok is, amelyek Hári Mihály személyével kapcsolatban kerültek elő: az ő neve szintén szerepel a kollégium fasciculusaiban. Olyan emberként kerül eléink, aki huzamosabb időn keresztül támogatja az intézményt éppen abban az időszakban, amikor Szőlősi neve is megjelenik, vagyis 1626, 1628, 1629 és 1638-ban. 1641-ben már nem él, csak relictája, vagyis özvegye.⁶ Szőlősihez hasonlóan ő is hivatalt visel, mert nevét megtaláljuk a kolozsvári százak tanácsa képviselői között 1623-ben.⁷

A fentebbi adatok fényében bizonyosra vehetjük, hogy az énekszerző és a levélíró kolozsvári adószedő egy és ugyanazon személy. Ezt erősítik a Hári Mihállyal kapcsolatos adatok is, hisz kevéssé valószínű, hogy egyszerre két Szőlősi István és két Hári Mihály éljen egy időben, és egy helyen. Ha elfogadjuk, hogy a két név azonos az énekszerzővel illetve támogatójával, felmerül a kérdés, hogy mi lehet az oka annak, hogy egy antitrinitárius szerző népszerűsítő munkát ír a nem éppen ariánus rokonszenvéről ismert katolikus Báthory Zsigmondról? Szőlősi a következőképpen indokolja az ének szerzését:

„Ha kik gyönyörködnek régi Chronikákba
H Iszem hogy ujjaknak nyilván értésébe N
Sérénybek mely hadak lesznek idejekben
...

Ezt nem illik senkinek meg utálni,
Nem sok dolog könyü által olvasni,
Maradékink itt megh tudgyák tanolni,
Mint kell Hazánk határit óltalmazni.
...

Hogy ne mehessen feledékenségben,
Iámboroknál légyen emlekezetben.”⁸

Históriás éneknek e két célból történő szerzése közhely, ezzel nem jutunk közelebb a mű születésére vonatkozó kérdésünk megválaszolásához. Annyi mégis kiderül Szőlősi szavaiból, hogy a vers elkészítésével az volt a célja, hogy ébren tartsa a régi dicsőség, az erdélyi fegyverek diadalának emlékét, és ezért nyúlt a már évtizedekkel korábban lezajlott, a török elleni háborúk legnagyobb győzelméhez, a havasalföldi hadjárat történetéhez.

Az RMKT feltevése szerint létezett egy korábbi, ránk nem maradt kiadás, amelyet a 181. versszak bizonyít, ahol azt mondja a szerző, hogy a hadjárat után „néhány üdövel” szedte írásba művét. A „néhány üdö” kifejezés elég tág meghatározás, a szöveg kiadói nyilván arra gondoltak, és ez logikus is, hogy az ariánus Jacobinus János, aki a kolozsvári patricius réteg egyik reprezentatív

⁵ A Szőlősi családról vö. *Fasciculus rerum scholasticarum collegii claudiopolitani unitario-rum*. I. 1626–1648. Prep. Edit DOMÁNYHÁZI. Szeged, 1997. 63, 67, 68, 70, 74, 75, 153, 177, Istvánról 63, (a továbbiakban *Fasciculus*). A fasciculusokra Dományházi Edit hívta fel figyelmemet, amit ezúton is hálásan köszönök.

⁶ *Fasciculus*... 65, 73, 78, 113, 149.

⁷ BINDER Pál: *Közös múltunk*. Bukarest, 1982. 302.

⁸ RMKTXVIII. 58.

alakja volt, latin munkája után, a szintén ariánus Szőlősi műve volt hivatva arra, hogy a fejedelmi politikát a latinul nem tudók körében népszerűsítse. Az ének szerzésére Szőlősi fentebb idézett utalását figyelembe véve 1595-ben, vagy azt követő néhány évben kerülhetett tehát sor. Az *authoris dedicatoria* figyelmeőbb elolvasása viszont a fentebbi állítás ellenkezőjét látszik bizonyítani:

„M	inapi irásom tölled el titkoln	I
	Nem akartam, sőt ma ki nyilatkozatni	
I	eles lött harczoknak meg olvasasáb	A
	...	
A	dtam azért néked igaz szeretetbő	L
	Kit Magyar ighiben szedtem Deák nyelvből”	

A 'minap'-pal nem szoktak évtizedekkel ezelőtti eseményre utalni még Szőlősi idejében sem, az pedig egyértelmű, hogy a szövegben említett irás, az maga az ének. Ha pedig áttekintjük az erdélyi történelem 1635 előtti eseményeit, akkor azt látjuk, hogy 1589 után, leszámítva az 1601. évet, amikor a fejedelem visszatért egy rövid időre, nem nagyon volt értelme egy bukott, ráadásul a protestáns felekezetek körében nem túl jó hírnévnek örvendő uralkodó alakjának népszerűsítésének. Az tehát, hogy azt az időt már felnőtt fejjel érte meg a szerző, előrehaladott életkorán kívül semmi mást nem bizonyít. A *dedicatoria* véleményünk szerint inkább arra enged következtetni, hogy Szőlősi nem sokkal az 1635-ös kiadást megelőzően szerezte énekét, munkájának tehát nem a tizenöt éves háború eseményeihez, hanem I. Rákóczy György korához van köze.

Mivel az ének semmilyen konkrét fogódzót nem nyújt a keletkezés idejével kapcsolatban, az 1630-as évek első felének fordulatokban bővelkedő eseményeihez fordulunk. I. Rákóczy György 1631. évi hatalomra kerülését követően először a trónra kerülésében nagy szerepet játszó Zólyomi Dáviddal számol le, akit 1633-ban fognak perbe.⁹ Ugyanebben az időben léptetik fel a portán hívei a fejedelemmel szemben a szombatos Székely Mózeset.¹⁰ Zólyomi Dávidot sikerült ugyan Fogarásba záratnia és élete végéig tömlöcben tartania, Székely Mózeset azonban nem, és azt sem sikerül Rákóczyknak portai követei révén elérni, hogy szállítsák Ázsiába. Székely Mózes esete szépen mutatta meg azt, hogy a porta Rákóczy sakkban tartására bátorította Konstantinápolyban, de igazán komolyan nem gondol arra, hogy föl is használja. A Székely Mózes ügygel párhuzamosan éleződött ki ellentéte Bethlen Istvánnal. Itt most nem részletezendő okok miatt a szakítás 1636 januárjában következik be, de már az előző év végén kitapintható a feszültség a két fél között. Székely Mózesről eltérően, Bethlen neve nagyon is jól cseng a porta urainak filében és már az 1635-ös évben megfordulnak Bethlen megbízottai Budán, ahová éppen akkor kerül a fejedelemmel szemben ellenséges érzelmeket tápláló Naszuphaszáde, aki figyelmen kívül hagyva Konstantinápolynak a *status quot* megtartani igyekvő magatartását, kész katonai támogatást is nyújtani Bethlennek.¹¹ A háborús fenyegetés feszült hangulatot kelt Erdélyben, az aggodalmak 1636-ban beigazolódnak, amikor a magyarországi török katonai vezetők elhatározzák Bethlen trónra segítségét. A Szalonta melletti csetepaté azonban gyorsan véget vet a portai jóváhagyást nélkülöző vállalkozásnak.

Az 1630-as évek elején történeteknek azonban voltak egyéb belpolitikai vonatkozásai is. 1635-ben megszületik az első olyan törvény a szombatosok ellen, amelynek célja – jóllehet ekkor még csupán a Bethlen által hozott törvényeket erősítik meg – a szombatos felekezet megfélemlítése illetve megsemmisítése volt. Ennek finansziális – szinte nincs olyan év, hogy ne nótáztatna valakit Rákóczy – és politikai okai voltak. Rákóczy nem tűri, hogy Erdélyben befolyásos ellenzék ma-

⁹ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (Monumenta Comitulia Regni Hungariae)*. X. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Bp. 1884. 177–178, 184–188, 193–196, 200, 205–206 (a továbbiakban EOE).

¹⁰ EOE, X, 180, 188, 193, 197, 199, 200, 212–216, 218, 219.

¹¹ *Erdély története I–III*. Szerk. MAKKAJ László, SZÁSZ Zoltán. Bp. 1987. I. 701–702.

radjon, ráadásul éppen az 1635-ös évben kerül Székely Mózes ügye – hála portai támogatóinak – újra a reflektorfénybe Bethlen Istvánéval együtt. Tudjuk, hogy összhangban kül- és belpolitikai lépéseivel, a kálvinizmus hagyományos formáját államvallássá tenni szándékozó Rákóczy a Lengyelországban megjelent szociniánus szellemű unitárius könyvek megcáfolására 1636-ban először Alstedet, majd Bisterfeldet¹² kérte fel a zsidózókkal való leszámolás keretében. Következő áldozata a szombatosság szülője, az unitárius egyház lett volna, akik között a fejedelem nem tett különbséget, és amely éppen ezért kétségbeesetten próbálta magát tisztázni a szombatosság vádjá alól.

Ezekben a rendkívül mozgalmas években gyakran felidéződhetnek Báthory Zsigmond török ellenes harcai, amelyet több évtized távlatából, akár úgyis fel lehetett mutatni, mint az erdélyi felekezetek összefogásának szép példáját, exemplumát. Jacobinus tárgyilagos leírása a havasalföldi hadjáratról kitűnően megfelelt ennek a célnak. De a fejedelemnek is nyomós oka volt arra, hogy ne feledkezzen meg a néhány évtizeddel ezelőtt történekről: és hogy milyen jól megtanulta az exemplumot, azt Bercsényi Imre császári küldöttel 1634-ben folytatott tárgyalásai mutatják. A porta ugyanis még a Bethlen ügy kirobbanása előtt, lengyelországi hadjáratahoz katonai segítséget kért Rákóczytól, aki roppant kényes helyzetbe került. Mikor a követ Erdély álláspontja felől tudakozódott, Rákóczy Báthory Zsigmond példáját idézte, és azt felelte, hogy ha a török nem tágít, akkor kénytelen lesz, még ha csak jelképes nagyságú kontingenst is, Konstantinápoly rendelkezésére bocsátani.¹³

A *Rövid historia* nagyon nehéz dologra vállalkozott: annak az erdélyi fejedelemnek az emlékét idézte fel, akit enyhén szólva nem lehetett ariánus barát politikával meggyanúsítani. Annak az erdélyi fejedelemnek a hadjárata állította exemplumként, aki Erdély másfél évszázados történelmében egyetlenként vezetett győztes hadjáratot az országon kívül a török ellen, ráadásul éppen akkor, amikor utódja mindenáron arra törekedett, hogy a törökkel való konfliktust elkerülje. Annak az erdélyi fejedelemnek a példáját idézte fel, aki országát éppen a török elleni harc által sodorta pusztulásba. Szőlősi műve ezzel a talányos és többértelmű példázattal buzdít a harcra. Azt nem tudjuk, hogyan fogadta a fejedelem Szőlősi gesztusát, néhány évvel később azonban bekövetkezett a szombatos felekezettel való leszámolás, amely tovább szűkítette az unitárius gyülekezet mozgásterét is.

FÜGGELÉK

1622. november 25. Kolozsvár¹⁴
Szőlősi István a kolozsvári tanácsnak

MKA E 150 Acta Eccl. Irreg. 30. t. 233. sz. Eredeti

Eltemigh ualo szolgalatomban. Ily szomorú es keözönsegesen keserues allapantunkban is en el tauozot felessegem es annak nemely tanáchiosi ez oraigh eóregbittuen bumat mas bossu allasnal iobnak iteluen, Istenteól, az ecclesia es politiebéli eór alloktol, (kiknek kezekbeól szokta az Isten az vetkeben megh nem feddet, el veszet lelkeket kiuanni) várnóm fwggenem. Azert ennie sok ideigh sokat twrtem teórottem szenuettem, es az reconciliatioba, az vrnak ili nagi haragianak ostonanak ideien, omnem mouendo lapidem faradoztam, sokszori remensegh adasokba defraudaltattam. Ez idő alat sok atiamfiaual egiwt kedues collegaim el halanak raitam aszer, nem lehetek keszwlettel szeórmien lóueóldóz nem varakodik a halal. Maid belenkis akad a

¹² SZILÁGYI Sándor: *II. Rákóczy György*. Bp. 1893. 310–316.

¹³ EOE IX, 202.

¹⁴ A szöveget betűhív átirásban közöljük, kivétel $\ddot{w} = w$, $\ddot{y} = y$, a központozást a mai helyesírási szabályok szerint alkalmaztuk.

nylaba; kiert kenszeritem a keóniórgósszemmel kegyelmeteket auagi redealtassa, auagi szolgaltasson teóruent; mert hogi ili keózel szemem lattara enny sok ideigh eó chiak az ili keózel szemem lattara enny sok ideigh eó chiak az legeniek keózót a houa teóbbenis iarnak, eyel nappal Istennek bosszusagara;¹⁵ az en gialazatomra gieótelmemre heuerien az giasz szine alat azoknak tragarsagokat halgassa. Hwti melle ne ieóyon, lehetetlen touab szenued(nem)* valamint iarok, de hogi ezt tauoztassam, ha hamar sem tórueni se a reconciliatio nem leszen; iob tauul lennem az vam propositumom, mindenemet ide hagiuan, az conuent pechietit az sacristiaual egiewt ma kegielmeteknek kezeben ayantom megh eo felsege prouedeal feleolle. A perceptorsagot másra bizom, bizoni nekem semmihez keduem ninchi, ha mi keues napom megh hatra vagion, chien-desb helien kiuannam vegezódni. Hogi penig senki ne vellie ez vilaghi mulando ion kapasomat, en megh izentem az aszonnak, soha nekem az eó attiafiatol marat chiak egi penzet se aggia, akar houa tegie. Hogi en az eiletem iobbitasara, meniere Isten ily giarlo edennek erót ad, az szeretettel bekeuel ualo lakásra kesz uoltam. Im ez oda kwldeót signaturabolis, kit regen az en szerelmes iambor igaz io hirrel emlekezetel ki mult collegamnak ha fogot uolna, irtam volt. Eszebe veheti kegyelmetek. Megh mostis eleotte az ut, ha addigh siet, meddigh a halál vagi egieb akadali ér bennwnket. Kegyelmeteknek uram aggion orat, uagi a teoruenire, uagi az en el buchiuzasomra megh szolgalom. Tarchia megh Isten io egessegebe kegyelmeteket
Kegyelmetek szegeni

El busult szolgálja
Zeóleósi Istuan

P.S. Ezen dologhrol az mit irtam pwspeak urameknak azt sem titkoltam hanem pariaiat kwltem kegyelmeteknek

CÍMZÉS: Ad manus amplissimorum virorum dominorum primarii et regii iudicum colosuariensium

Más kézzel: Ex resolutione amplissimi senatus. Emlekezünk rea, hogy kegyelmed feleségével eoswe haborodwan es ugian seiunctioban léuén, intettük wala kegyelmedet, hogy kegyelmed feleségeuel in gratiam reuidealna. Im értiük mostanis az kegyelmed kiwansagat és az bekességhre inclinalt elméjét. Mi azert abban ellent nem tartunk (az aszonnak es attiafiainak kedueket kereswén) ha redeal, es megh bekelhetik kegyelmed vgyanassal.

Anno 1622 die 24 novembris

KRUPPA TAMÁS

¹⁵ Marginália: itt director vrainnakis volna mogiok a vigiazasba

* tollban maradt